

Задунайський Вадим

*Професор. Доктор історичних наук
Професор кафедри історії Гуманітарного факультету
Український католицький університет
(м. Львів, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ РОСІЄЮ «КОЗАЦЬКОГО ФАКТОРА» В ПРОТИСТОЯННІ З УКРАЇНОЮ (1991–2021 РР.)

Резюме: Російське керівництво взяло під контроль російський козацький рух і зробило його інструментом внутрішньої і зовнішньої політики. З початку 1990-х рр. російська влада використовує «козацький фактор» проти України. Проросійські козацькі організації в Україні діяли в інтересах Російської Федерації (руйнували патріотичне українське козацьке відродження та заважали співпраці України з демократичними країнами Заходу). Росія активно використала «козацький фактор» у гібридній війні проти України.

Ключові слова: козацький рух, «козацький фактор», Україна, Росія, гібридна війна, 1991 р., 2021 р.

Summary: The Russian leadership took control of the Russian Cossack movement and made it an instrument of domestic and foreign policy. Since the early 1990s, the Russian authorities have been using the “Cossack factor” against Ukraine. Pro-Russian Cossack organizations in Ukraine acted in the interests of the Russian Federation (they destroyed the patriotic Ukrainian Cossack revival and hindered Ukraine’s cooperation with the democratic countries of the West). Russia actively used the “Cossack factor” in the hybrid war against Ukraine.

Key words: Cossack movement, “Cossack factor”, Ukraine, Russia, hybrid war, 1991, 2022.

Після розвалу СРСР Російська Федерація (РФ) відразу почала ширити свій вплив на Україну, яка не тільки вирізняється потужною економікою, важливим стратегічним розташуванням,

великим і якісним людським потенціалом, але й є осереддям тієї історичної спадщини, на яку претендує «русскій мір». Саме тому контроль за Україною є вкрай важливим для прихильників імперського розвитку Російської Федерації. За таких обставин російська влада стала нарощувати свій тиск на Україну в усіх напрямках.

Одним із них є козацьке відродження, яке було помітною складовою суспільно-політичного життя в обох країнах з початку 1990-х рр. Поступово російська влада взяла під контроль основні вектори козацького руху на своїй території та розпочала використовувати їх у політиці. Так відбулася інструменталізація «козацького фактора», який було застосовано і для тиску на Україну. Відповідні заходи тривають близько 30 років, але після початку повномасштабного збройного вторгнення російських військ на суверенну територію України 24.02.2022 їхній формат і рівень змінилися. За таких обставин потреба аналізу застосування російською владою «козацького фактора» в тиску на Україну впродовж 1991–2021 рр. є досить актуальною.

Попри це, лише поодинокі українські аналітики й експерти зацікавилися окремими аспектами згаданої проблеми [12; 13; 16]. Цій тематиці деяку увагу приділив і автор статті [1–3; 6]. Саме тому спроба ширшого аналізу відповідної проблематики у пропонованій статті є виправданою і вповні актуальною.

Розпочну з короткого огляду інструменталізації козацького руху в РФ. Підкреслю, що тут козацьке відродження почало ширитися на початку 1990-х рр. насамперед серед нащадків козаків [2, с. 282–283]. Виникла й певна специфіка його регіонального поширення. Причиною стало те, що напередодні революції 1917 р. існувало 11 козацьких військ, які розташовувалися у віддалених від центру імперії районах [9]. Тому й новітній козацький рух теж не мав загальноросійського поширення. Посприяло цьому й намагання частини його учасників ідентифікувати себе як окремий народ на підставі Закону

РСФСР «Про реабілітацію репресованих народів» (це явище наявне й сьогодні, але його прояви обмежені) [12; 14]. Вважаю, що ключову роль у цьому відіграв курс влади на протидію поширенню відповідних ідей у РФ. Натомість почалося дедалі активніше взяття під контроль козацького руху, який згодом було вписано до «русского міра» і підпорядковано державній стратегії розвитку козацтва (остання з них затверджена Президентом РФ В. Путіним у серпні 2020 р.) [17].

Для реалізації такого наміру було використано різні методи, серед яких підтримка розмежувань у громадському козацькому русі, політична гра навколо «козацьких» законодавчих актів та просування ідеї «одержавлення» частини цього руху. Такі дії найслабше вплинули на ту частину козацького руху, яка уникала активної публічної діяльності й намагалася підтримувати горизонтальні контакти. Тож і вона найменше цікавила владу, натомість громадські козацькі організації повною мірою відчували на собі ці заходи. Прикладом є поділ козацького руху на окремі угруповання, що виявилось у протистоянні вже на початку 1990-х рр. «Союзу козаків Росії» та «Союзу козацьких військ Росії» [20, с. 45]. Застосовано і законодавчі механізми для посилення впливу держави на козацький рух, що виявилось не тільки у прийнятті відповідних актів, але й у зволіканні з розробкою «Закону про козацтво». Коли ж роль громадських структур ослабла – відпала й потреба в законі (Рада Федерації 04.07.1997 відхилила прийнятий Думою закон) [20, с. 121]. На той момент російський провід переорієнтувався на інструменталізацію козацького руху через включення його структур до державних реєстрів.

Така тенденція виявилася ще з середини 1990-х рр., коли частина козацьких громадських організацій почала виконувати певні функції при місцевих адміністраціях. Згодом вони були вписані до окремого державного реєстру за умови несення їхніми членами відповідної «служби» [18]. Це супроводжувалося

посиленням залежності від влади. Одним із проявів стало «делегування» на керівні посади в «реєстровому козацтві» представників місцевої та регіональної влади (особливо помітне у 2000-х рр.) [6, с. 69–71; 10]. Поступово окреслилася і спеціалізація «реєстрових козаків» – допоміжні функції при силових міністерствах і відомствах РФ. За це члени «реєстрового козацтва» отримують заробітну платню, а самі формування фінансуються з бюджетів різного рівня та отримують підтримку їхньої діяльності [2, с. 283; 6, с. 71–72]. Політика «одержавлення» вимагала впровадження повної централізації таких козацьких структур, і цей процес завершився у 2019 р. – створено «Все-російське козацьке товариство».

Окрім виконання допоміжних функцій при силових відомствах РФ, одним із пріоритетних напрямків використання «козацького фактора» є військово-патріотична та допризовна підготовка молоді [17]. Водночас участь у таких заходах беруть насамперед структури «реєстрового козацтва». Зрозуміло, що і в складі Збройних Сил почали утворювати окремі частини з козацькими назвами [12]. Показово, що цей досвід поширюється і на «некозацькі» регіони, де створюються «реєстрові» організації. Прикладом стала організація у 2007 р. «Центрального козацького війська» (ідеться про регіон від Белгорода до Костроми і від Рязані до Брянська у складі 13 областей) [20, с. 126]. Ба більше, для підтримки цього процесу виділяються окремі армійські підрозділи. Прикладом є «козацька рота», створена на базі Петракувського мотострілецького полку в Західному Військовому Окрузі для проходження строкової служби членами кількох структур згаданого утворення [8]. Наголошу й на тому, що зміст «Стратегії розвитку козацтва на 2021–2030 рр.» свідчить про наміри російського керівництва зробити членів «реєстрових» козацьких структур першочерговим резервом Збройних Сил. Підтвердженням цього є вимога для усіх членів відповідних

структур, які є військовозобов'язаними, щорічно проходити військову перепідготовку [17].

Серед пріоритетів використання козацького руху відзначу й підтримку Російської Православної Церкви Московського Патріархату, що іноді призводить до своєрідної підконтрольності козацьких формувань церковним ерархам. Особливо помітно це в «реєстрових» структурах. Так, у «Терському козацькому війську» у 2014 р. священник очолив редакцію газети, а форумом «Економічний, соціальний та духовний розвиток козацтва: досвід Ставропольського краю» керував місцевий Митрополит [6, с. 74–75].

Підкреслю, що інструменталізація козацького руху дозволила його використовувати для тиску на неугодні владі політичні та соціально-економічні явища. Підставою є доволі розмитий статус «козацтва», яке напряму не співвідноситься з владою. Серед показових прикладів використання «козаків» згадаю напад на лідера політичної опозиції О. Навального в аеропорту м. Анапа, розгін у м. Сочі акції опозиційного музичного гурту «Pussy Riot» тощо [10].

Наведена інформація свідчить, що російська влада контролює й активно застосовує козацькі структури, особливо «реєстрові», у вигляді «козацького фактора» у внутрішній політиці. Вочевидь, мали місце й конфлікти, але зупинятися на них не буду, бо вони не зірвали зазначену тенденцію, окрім того, це не є метою статті.

Далі перейду до огляду застосування проводом Росії «козацького фактора» для тиску на Україну. Розпочну з фактів поширення російських зразків козацького відродження та підтримки проросійських козацьких організацій в Україні. Одним з прикладів стало створення в 1993–1994 рр. і подальший розвиток запорізької обласної (згодом міжрегіональної) організації «Козацьке Військо Запорізьке Низове» під проводом О. Панченка [1, с. 481]. Це утворення активно співпрацювало

не тільки з російськими козацькими організаціями, але й місцевими проросійськими політичними силами та пропагувало ідею окремого козацького народу (з метою поділу українців). У подібний спосіб виникали й інші організації на півдні та сході України [2, с. 254–255]. Цікаво, що деякі з них навіть у назвах копіювали російські аналоги («Спілка козаків України» за взірцем «Союзу козаків Росії»). Одним із маркерів проросійського вектору козацького руху в Україні стала підтримка структур Московського Патріархату, зокрема Української Православної Церкви (УПЦ МП) [3, с. 143]. Усе це вписувалося у стратегію російської влади щодо поширення «руського міра» в Україні через козацькі утворення, а також сприяло руйнуванню єдності українського козацького руху.

Наголошу, що розкол українського козацького руху (в 1990 р. утворено єдине громадське об'єднання «Українське козацтво») призвів до дезорганізації цього вектора загальноукраїнського національного відродження, який мав чітке антиімперське спрямування і допомагав здобуттю Україною незалежності [4; 5]. Це також загальмувало використання козацької тематики у військово-патріотичному напрямку розбудови України. Мається на увазі військово-спортивна робота з молоддю і деякі аспекти військового будівництва, які активно розвивалися з початку 1990-х рр. [1, с. 482–486]. Саме тому руйнування та ослаблення українського козацького руху відповідало стратегії РФ щодо втягнення України в орбіту свого впливу.

Окремо зверну увагу на використання проросійських козацьких громадських структур разом із козацькими структурами з РФ в акціях, що загрожували суверенітету України та її міжнародному авторитету. Найбільш помітні події відбувалися в АР Крим і на сході України. Так, у 1994–1995 рр. Президент АР Крим Ю. Мешков намагався незаконно змінити статус цієї автономії. Тоді він спробував використати і проросійські ко-

зацькі структури, видавши відповідний Указ [13]. Завдяки рішучим діям українській владі вдалося стабілізувати ситуацію в АР Крим і видворити Ю. Мешкова до РФ.

Іншим прикладом стала участь російських і проросійських козацьких структур у зриві українсько-американських військово-морських навчань «Сі Бриз – 2006» на території АР Крим [16]. Тоді вони долучилися до проросійських політичних партій, які діяли за підтримки російської влади. Так реалізовувався стратегічний план зриву зближення України із Заходом та посилення впливу РФ.

Ще активніше «козацький фактор» застосувала російська влада в цьому регіоні під час гострої фази гібридної війни. За українським законодавством ідеться про збройну агресію РФ, що призвела до тимчасової окупації АР Крим і м. Севастополя у 2014 р. [7]. До неї долучено членів російських і місцевих проросійських «козацьких» структур, які брали участь у злочинному блокуванні / захопленні українських військових частин, адміністративних установ тощо. Найбільше було представників «реєстрового козацтва» із Краснодарського Краю РФ [12]. Серед місцевих колабораціоністів з Росією згадаю «отамана» С. Юрченка. Згодом він навіть отримав нагороду РФ «За мужність» [19].

На сході України найбільш показові приклади використання «козацького фактора» мали місце на території Луганської та Донецької областей. Так, на Луганщині було задіяно представників місцевого малочисельного громадського руху з відродження Війська Донського. Прикладом є події під час виборів до Верховної Ради України в 1998 р., коли з'явилася їхня заява, у якій, окрім вимоги автономії цілого Донбасу, ще йшлося про подвійне громадянство і союз із Росією та Білоруссю, підтримку УПЦ МП, а також відмову від співпраці з Заходом [20, с. 151]. Отже, просувалися ідеї, які відповідали стратегічним планам російської влади.

З початком активної фази гібридної війни проти України у 2014 р. змінюються пріоритети використання «козацького фактора» на Донбасі: ключову роль стали грати «нереєстрові козаки» з РФ. Ідеться про бойові дії проти Збройних Сил та інших силових структур України, що в українському законодавстві трактується як тероризм (саме цим і займалися незаконні збройні формування «Козацька національна гвардія» і «Вовча сотня» влітку 2014 р.) [6, с. 77–78; 7; 12]. Також згадаю і місцевих українських колабораціоністів із Росією О. Мозгового і П. Дрьомова. Вони використали «козацьку тематику» й у 2014 р. очолили терористичні збройні загони на тимчасово окупованих унаслідок збройної агресії РФ районах Луганщини [7; 11; 15]. До речі, у такий спосіб відбувалося поширення в суспільстві протиставлення «козаки – українці».

Ще одним прикладом використання «козацького фактора» на Донбасі стала організація «гуманітарних конвоїв» на терени окремих районів Донецької та Луганської областей, які, згідно з українським законодавством, мали статус тимчасово окупованих унаслідок збройної агресії РФ [6, с. 76–77; 7]. До таких акцій найактивніше долучилися структури «реєстрових козаків» із сусідніх регіонів РФ. Їхні дії копіювали підходи російської влади щодо здійснення «гуманітарних конвоїв», які відбувалися без дозволу України.

У подальшому застосування «козацького фактора» російським проводом на тимчасово окупованих українських територіях утратило первинну актуальність, але й надалі він використовувався для формування і поширення «русского міра» та протидії Україні.

Підсумовуючи огляд використання Росією «козацького фактора» в тиску на Україну, наголошу на таких наслідках:

- Створюється стереотип про нерозривний зв'язок козацтва і «русского міра».

- Поширювалися російські взірці козацького відродження, що мають як імперський вимір, так й ізоляціоністське спрямування.
- На території України тиражувалися уявлення про етнічну окремішність нащадків запорожців і їхнє протиставлення українцям.
- Гальмувалася співпраця України із Заходом і посилювався вплив РФ.
- «Козацькі» незаконні / терористичні збройні формування взяли участь у збройній агресії РФ проти України.
- Домінування інформації про російські та проросійські «козацькі утворення» нав'язує українському суспільству негативне сприйняття козацької тематики загалом, а це загрожує відмовою від української козацької спадщини, що є поважною ідеологічною загрозою.
- Зруйновано єдність українського козацького руху і загальмовано використання козацької тематики для військово-патріотичного виховання молоді та розбудови Збройних Сил України.

Отже, російський провід з початку 1990-х рр. використовує «козацький фактор» як своєрідний інструмент для тиску на Україну в політичному, ідеологічному й суспільному вимірах. В умовах загострення гібридної війни російська влада використала його під час здійснення збройної агресії, що призвела до тимчасової окупації окремих українських територій. Такі дії РФ вимагають відповідної протидії з боку української влади та суспільства, зокрема й застосування «козацького фактора».

Ця стаття лише частково розкриває важливі аспекти використання козацької тематики російською владою в довготривалому тиску на Україну.

Джерела та література

1. Задунайський В., Чухліб Т. Громадські ініціативи щодо відродження козацтва в сучасній Україні // Історія Українського Козацтва. – С. 478–488.
2. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI ст. – Донецьк: Норд-Прес; ДонНУ, 2006. – 335 с.
3. Задунайський В. Молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині (1984–2009 рр.). – Донецьк: «Ноулідж», 2011. – 243 с.
4. Задунайський В. Українське козацьке відродження та Народний Рух України (кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст.) // Схід. – 2009. – № 6. – С. 30–32.
5. Задунайський В. Роль козацького фактору у виникненні незалежної України (1989–1991) // Rok 1989: nowy początek dla państw Europy środkowo-wschodniej / ред. E. Czop. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. – S. 157–165.
6. Задунайський В. Казачье движение на Северном Кавказе и политика России в условиях обострения геополитического противостояния (весна-осень 2014 г.) // Między Wschodem a Zachodem – Kaukaz wczoraj i dziś. – Т. III / за ред. V. Zadunajski, D. Popok. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2018. – S. 65–84.
7. Закон України від 21.04.2022 № 2217-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#n173>. – Дата звернення: 22 червня 2022.
8. Казаков загоняют в казармы и создают особые условия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.ru/society/kazachestvo-armiya-vojska-disciplina/>. – Дата звернення: 27 червня 2022.
9. Казачьи войска. Хроника / сост. В. Х. Казин. – Санкт-Петербург, 1912 / Репринт. Оформ. Н. Саутина. – «Дюрваль», 1992. – 480 с.
10. Козловский С. На службе у государства: чем живет возрожденное кубанское казачество [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/news-36910470>. – Дата звернення: 29 червня 2022.

11. Крамаренко О. Феномен Олексія Мозгового [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/05/31/7069692/>. – Дата звернення: 22 червня 2022.
12. Майоров М. Козаки: слуги Кремля, могильники імперії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://informnapalm.org/ua/kozaky-sluhy-kremlia-mohylnyky-imperii/>. – Дата звернення: 22 червня 2022.
13. Пилипенко О. Казачий бизнес и крымская политика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://maidan.org.ua/static/mai/1159023507.html>. – Дата звернення: 29 червня 2022.
14. Сидоров Х. Казачий национализм и перепись 2020 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.idelreal.org/a/30826885.html>. – Дата звернення: 29 червня 2022.
15. Слідом за комбригами «Бетменом» і Мозговим у «ЛНР» заявили про загибель ватажка «козаків» Дрьомова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1210484-slidom-za-kombrigami-betmenom-i-mozgovim-u-lnr-zayavili-pro-zagibel-vatajka-kozakiv-dromova.html>. – Дата звернення: 29 червня 2022.
16. Соколюк С. Срыв учений «Си Бриз – 2006» – репетиция «гибридной» войны России против Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://old.qha.com.ua/ru/analitika/sriv-uchenii-si-briz2006-repetitsiya-gibridnoi-voini-rossii-protiv-ukraini/155900/>. – Дата звернення: 22 червня 2022.
17. Стратегия государственной политики в отношении российского казачества на 2021–2030 годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/8rKlDz3Q6T4Yw0rXuMnWcd3YaQzZVLrr.pdf>. – Дата звернення: 22 червня 2022.
18. Указ Президента Российской Федерации от 09.08.1995 г. № 835 «О государственном реестре казачьих обществ в Российской Федерации» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/acts/bank/8195>. – Дата звернення: 22 червня 2022.
19. Юрченко С. Запорожское казачество инициирует процедуру вступления во Всероссийское казачье общество [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tass.ru/obschestvo/14825687?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=

google.com&utm_referrer=google.com. – Дата звернення: 22 червня 2022.

20. Якимов В. А. Российское казачество в общественно-политических процессах на постсоветском пространстве: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. – Санкт-Петербург, 2016. – 250 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://disser.spbu.ru/files/disser2/1074/disser/CTbmcsG5hj.pdf>. – Дата звернення: 22 червня 2022.